

Poznámky ke čtyřiceti letům Sociologického ústavu AV ČR

Musím vás varovat: jsem velmi špatný slavnostní řečník. Jsem při dnešní příležitosti schopen pouze zamyslet se nad čtyřmi obdobími, kdy jsem se dostal do styku se Sociologickým ústavem, respektive s lidmi, kteří pracovali jako sociologové pod nejrůznějšími institucionálními střechami v Jilské č. 1. Jen v jednom z těchto období, tj. od února 1990 do konce června 1992, jsem byl zaměstnancem ústavu a pracoval jsem tam jako ředitel obnovené, samostatné sociologické instituce. Takové zamyšlení může být legitimováno jedině tehdy, když se pokusí zachytit něco – byť nepochybně subjektivně – z oné zvláštní směsi kontinuity a diskontinuity našich životů i institucí, ve kterých jsme během těch čtyřiceti let působili. Snad i takový pohled do minulosti může přinést nějaké podněty pro úvahy o budoucnosti ústavu.

Prvním obdobím, kdy jsem byl ve styku se Sociologickým ústavem, byly tři roky mezi zřízením samostatného Sociologického ústavu v roce 1965 a podzimem roku 1968. To byla nesporně doba dramatická a osudy sociologie v ní byly dobrým indikátorem míry svobodnomyslnosti tehdejší české společnosti. Musím se ale přiznat, že jsem neměl ani chuť, ani čas stýkat se s lidmi, kteří vedli tehdejší ústav. Ba mohu říci, že jsem nebyl přitahován diskusemi o vztahu mezi sociologií, historickým materialismem a vědeckým komunismem, které museli vedoucí pracovníci ústavu vést, aby ideologicky zdůvodnili nezbytnost alespoň relativní nezávislosti sociologie na oficiální ideologii. Hlavním důvodem však asi byla skutečnost, že jsem v těch letech mohl pracovat intenzivně a volněji na odborných otázkách sociologie města a bydlení. A to jak v rámci výzkumných projektů tehdejšího Výzkumného ústavu výstavby a architektury, tak i jako konzultant Výboru pro bydlení Evropské hospodářské komise OSN v Ženevě. Podle mého soudu jedním z největších přínosů ústavu v té době byla jeho péče o *Sociologický časopis*. Stálo by za to reeditovat z této doby existence časopisu to, co obstálo v sítu času. Dodnes oceňuji, že mi tehdy časopis umožnil uveřejnit stať o pojetí vědy podle Maxe Webera. Přitahovaly mne také některé osobnosti z tzv. Richtova týmu zabývajícího se vědeckotechnickou revolucí – i když to nebyli oficiálně sociologové –, zejména Ota Klein, který uprostřed ohromného obecného zájmu o strukturální funkcionalismus přemýšlel originálně o simmelovském tématu mizení přátelství v moderních společnostech. Vkladem do české sociologie, který měl dlouhodobější význam, byly aktivity Václava Lamsera – krátkou dobu člena ústavu –, který uspořádal na Hrubé Skále na podzim 1967 metodologický seminář, s množstvím zajímavých zahraničních hostů. Ten seminář by, myslím, obstál i dnes.

Druhé období, tj. doba normalizace, kdy zbytky ústavu – po provedených čistkách – přežívaly jako součást Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, myslím, nepřineslo nic pozoruhodného v pozitivním slova smyslu. Sociologická složka ústavu nemohla být, podle mého soudu, v podstatě ničím jiným než odborným ideologickým pomocníkem příslušných oddělení ÚV KSČ. Méně kritičtí pozorovatelé snad vidí tuto si-

tuaci jinak. Jsem si také plně vědom, že ke konci starého režimu vznikla v této instituci myšlenka vydání Velkého sociologického slovníku, kterou inicioval Jiří Linhart, a že jednotlivci vydali knihy slušné odborné kvality. Slovník byl na danou dobu velké dílo a je zapotřebí i dnes poděkovat Aleně Vodákové a Miloslavovi Petruskovi.

Musím se však přiznat, že jsem se tenkrát obával komunikovat oficiálně s ústavem. Ale dnes, s odstupem času, vidím, že i v této době se sociologická sekce vnitřně pomalu a nenápadně měnila. Z doby tání tam zůstali někteří lidé, kteří bytí byli na okraji ústavu, dělali normální sociologickou práci. Pro mne to byl především Michal Illner, se kterým mne sblížoval i náš společný odborný zájem o města, sociální plánování a regionální otázky. Změnu přinášeli také mladí lidé, kteří do ústavu nastupovali, např. Ivan Gabal nebo Petr Matějů. V 80. letech bylo možné pozorovat i opatrné myšlenkové posuny u těch členů ústavu, kteří představovali jeho oficiální marxistické jádro. Logika nezbytného vnitřního názorového štěpení formálně ideově jednotné organizace se prosazovala i zde. Pozoroval jsem tyto posuny např. na názorech a práci Blanky Filipcové. Ovšem vědomí rizika spojeného s odklonem od oficiální linie a obavy z existenčních následků takového myšlení, myslím, u těchto lidí převládly. A pak tam ovšem přežívali podle mého soudu také lidé, kteří byli vnitřně spojeni s Pražským jarem 1968 a zůstávali sociologickými marxisty, jako byl Antonín Matějovský. A nepochybně tam byli i reprezentanti dalších pozic, např. lidé vyškrcnutí z KSČ, ale použitelní jako odborníci, a kromě toho také „noví marxisté“ akceptující a využívající ochotně daný stav věcí, a konečně lidé, k jejichž úkolům patřil ideologický i jiný dohled. A i když jsem viděl všechno zvenku, sociologická imaginace mi říkala, že je to neobyčejně složité společenství, plné vnitřních napětí a konfliktů, které se nemohou otevřeně projevit. Celková politická a intelektuální atmosféra Československa 70. a 80. let, ale také vnitřní nesourodost a konformita této instituce podle mne znemožnily, aby se sociologická sekce tohoto ústavu stala něčím podobným, čím byly podobné instituce v Polsku, Maďarsku, Slovinsku nebo Chorvatsku. Tam sociologické ústavy, nejen jedinci, představovali ony známé ostrovy pozitivní deviace.

Třetí období, tj. doba obnovení Sociologického ústavu jako samostatné výzkumné instituce, zdědilo toto rozporuplné společenství. Mnoho lidí odešlo dobrovolně, jiní z důvodů reorganizace ústavu, a naopak se vrátili někteří z těch, kteří museli odejít po roce 1969. Nastoupilo několik nových lidí zvenku, patřil jsem mezi ně, a zůstala většina z těch, kteří tam pracovali v 70. a 80. letech.

Byla to však nicméně nesmírně komplikovaná sociální struktura, v níž paralelně – byť krátce – fungovali ideologičtí protagonisté „reálného socialismu“, spolupracovníci StB, lidé, kteří byli blízko disentu, lidé, kteří přišli ze sociologické periferie, sociologové, kteří se po čistkách vrátili k profesi, a také lidé, kteří ani dobře nevěděli, co to vlastně sociologie je. K tomu přistoupily rozdílné názory na hlavní výzkumné priority ústavu, na jeho zaměření. Myslím přesto, že výměna názorů o těchto prioritách byla užitečná a plodná. Chtěl jsem jako ředitel, aby tento nově vzniklý samostatný ústav posílil kontakty s historiky, případně i s geografy a dalšími sociálními vědami, protože jedním z mých cílů bylo udělat z ústavu instituci, kte-

rá by moderním a soudobým způsobem promýšlela „českou otázku“ a propojovala tvrdší metody sociologie s vhledy humanitních oborů. Pořádal jsem proto semináře s hosty z jiných oborů a snažil se získat zájem sociologů z našeho ústavu. Nebyl nikdy velký. Považoval jsem také za vhodné udržet a dokonce posílit složku kulturní sociologie. Záměr zabývat se tímto širším pohledem na českou společnost a udržet historickou a kulturní sociologii se mi nezdařil. Ústav se dal cestou, která se opírala o vědomostní kapitál získaný v minulosti, o exaktní analytické metody, a bylo zřejmé, že jeho silné osobnosti se nechtěly vydat na neprobádaná pole, která jim byla cizí. Stal se ústavem soustavně zkoumajícím sociálně strukturální, zejména stratifikační a sociálně ekonomické transformace české společnosti po roce 1989. Nepochybně v tom byl racionální prvek využití těch vědomostí a zručností, které dlouhodobě v ústavu vznikaly. Spojení těchto zručností a orientací s analýzami navazujícími na Machoninovu tradici výzkumu sociální struktury a na Lubomírem Broklem založený výzkum politických institucí a pokračování v komunitních analýzách vytvořilo hlavní osy výzkumu tohoto ústavu, jak ho známe. Hovořím samozřejmě především o období 90. let, kdy jsem byl ještě schopen vývoj ústavu alespoň zčásti sledovat.

Čtvrté období mých styků se Sociologickým ústavem se týká přítomnosti a několika posledních let, kdy spolupracuji s časopisem. Je zapotřebí říci, že k úspěchům ústavu patří časopis, který vydává. Jsem přesvědčen, že jeho kvalita se již několik roků zvyšuje a že se ze *Sociologického časopisu* stalo standardní evropské společenskovědní médium. Druhým pozitivním zjištěním je nástup mladé generace, která již částečně vyrůstala ve svobodné zemi a která má osobní zkušenosti z práce na zahraničních univerzitách nebo výzkumných institutech. Mám velmi pozitivní zkušenosti ze spolupráce s mladými kolegy, jako jsou Markéta Sedláčková, Jiří Šafr a další kolegové z týmu Milana Tučka, kteří spolupracují s Centrem pro sociální a ekonomické strategie FSV UK na projektu zkoumajícím sociální a kulturní soudržnost české společnosti. Bude-li této generaci dopřáno soustavně a v relativně stabilním prostředí pracovat delší dobu, pak nebudeme mít obavy z nejisté budoucnosti našeho oboru.

Toto kusé zamýšlení, byť omezeno četnými neznalostmi a nepochybně nedostatkem podrobnějších a hlubších informací, snad poukázalo na jednu stránku moderního českého osudu. Na destruktivní účinky diskontinuity, neustálého měnění rámců, ve kterých žijeme a pracujeme. Součástí této destrukce je ztráta schopnosti usilovat vědomě o formování budoucnosti. Oslava 40 let od založení Sociologického ústavu by měla být výzvou k přemýšlení o budoucnosti ústavu a o klíčové roli profesionálního soustředění a stability.

(Text je přepisem poznámek, které jsem nemohl v úplnosti přednést ve vymezeném čase.)

Jiří Musil